

Meeta Morozov (koost.). *Tormise kaasteelised. Valik kirju. Elavik 21, Tallinn: Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum, 2024, 223 lk.*

Anu Kõlar

2024. aastal ilmus Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi (ETMM) „Elaviku“ sarja 21. väljaanne „Tormise kaasteelised. Valik kirju“, milles on avaldatud üle poolesaja kirja Veljo Tormise väga mahukast korrespondentsist. Kogumiku koostaja Meeta Morozov (praegu Vardja) võttis valiku aluseks n.-ö. slaavi telje: vene keelest tõlgitud kirjad pärinevad Vene ja Bulgaaria muusikutelt, kellega Tormisel kujunesid aja jooksul välja soojad, vastastikku inspireerivad ja toetavad loominguilised suhted. Neist võib kõige olulisemaks pidada tema õpetajat, Moskva konservatooriumi legendaarset professorit, muusikateadlast Juri Fortunatovit (1911–1998). Pikaajaline sõprus ja mõttekaaslus sidus Tormist ka Georgi Sviridoviga (1915–1998) ja bulgaarlasest komponisti Todor Popoviga (1921–2000). Lisaks on raamatus publitseeritud näputäis helilooja tänukirju võõrustajatele pärast Bulgaaria külastamist 1970ndate lõpul ja mõned sealse tuntud dirigendi Lilija Gjulevaga (1933–2003) vahetatud sõnumid.

Selleks et epistolaarne pärand muutuks elavaks (ajaloo)allikaks, mis peegeldaks kirjutajate mõtteviisi ja meelelaadi, suhtumist teineteisesse ja ümbritsevasse maailma, peaks see ideaaljuhul olema terviklik, hõlmates mõlema poole kõiki kirju. Ent nagu teised teatri- ja muusikamuuseumi isikuarhiivid, sisaldab Veljo Tormise kogugi (M 318) valdavalt vaid temale adresseeritud kirju; õnneks siiski ka mõnda vastuse mustandit. Raamatu koostaja Meeta Vardja korduvad pöördumised Venemaa mäluasutuste poole Tormise saadetud kirjade leidmiseks Fortunatovi ja Sviridovi materjalide seast viisid sihile üksnes Sviridovi puhul, kelle sugulase kaudu jõudis Tallinna mitu Tormise kirja oma Vene kolleegile. Niisiis on uues „Elavikus“ avaldatud kirjavahetus paratamatult lünklik, kuid pakub ometi tänuväärse võimaluse heita pilk üpris vähetuntud ning kultuuris ja ajas aina kaugemale jäävale valdkonnale – Tormise kirjalikule suhtlusele mõnede venelastest ja bulgaarlastest loovharitlastega aastail 1964–1994.

Kõigi kirjavahetuste keskmes on muusika, eelkõige Veljo Tormise helitööd, mille üle mõtteid vahetades jõutakse vahel ka kunsti tähenduse

ja esteetika teemadeni. Tormise loominguusse ja ideedesse suhtuvad tema slaavlastest kolleegid siira huvi ja lugupidamisega. Arvestades, et nende kultuuri- ja keeleruum oli Tormise omast erinev, on huvitav tähele panna, millised teosed pälvivad kirjades enim tähelepanu. Juri Fortunatov on vaimustuses naiskooritsüklist „Sügismaastikud“ (loodud 1964) ja leiab üldistavalt, et Tormise kooriteoste „väärtslikeks omadusteks“ on mh. „imeline vabadus“ akordikas ning „üllas, vaoshoitud ja sügav“ meeleolu (lk. 18–19). Georgi Sviridov mainib oma kirjades kõige sagedamini kantaati „Hääled Tammsaare karjapõlvest“ (1977), mida ta „armastab meeletult“ ja peab „pisarateni liigutavaks“ (lk. 71 ja 79). Todor Popoviga on peamiselt juttu kantaadist „Bulgaaria triptühhon“ (1978) seoses noodi kirjastamisega Bulgaarias.

Kui ühiskonnas tuntud ja tunnustatud vaimu- inimeste kirjavahetus oma lähedaste sõprade ja mõttekaaslastega jõuab n.-ö. arhiivivaikusest trükisena avalikkuse ette, annab see lugejatele võimaluse kõigi asjaosaliste isikliku(ma)ks ja intiimse(ma)ks tundmaõppimiseks. Kõnealuse „Elaviku“ puhul osutus minu jaoks eredaimaks avastuseks Juri Fortunatov. Teadnud teda siiani Tormise õpetaja ja toetajana, joonistus kogumikus avaldatud üheksa kirja põhjal välja portree erudiidist, kelles olid ühendatud analüütiline mõtlemine ja tuline emotsionaalsus. Fortunatovi keerukalt sõnastatud ja ekspressiivse laenguga lausetesse on kõrvuti viidetega lääne ja vene kirjandus- ja muusikateoste pikitud eestikeelseid kalambuure ning hinnanguid (ka) Eduard Tubina, Eino Tambergi, Anatoli Garšneki, Mati Kuulbergi jt. kohta. Ehkki Fortunatov orienteerus Eesti muusikas tõepoolest hästi, peegeldub tema suhtumisest Tormisesse eriline, otse isalik hoolivus ja lähedus, millest annab tunnistust mh. mitut kirja lõpetav „suudlen tugevasti“.

Mu senises isiklikus Tormise-pildis sai kirjavahetusega tutvudes taas kinnitust tema erakordne nõudlikkus oma teoste esituste ja levitamise suhtes. Seda, millise vastutustundega ja kui täpselt peavad interpreedid suhtuma igasse detaili helilooja partituuris, näitavad ilmekalt nii

Tormise üksikasjalikud selgitused Lilija Gjulevale, kes valmistas „Naistelaulude“ ettekandeks, kui ka meelepaha, mida helilooja väljendas Todor Popovile, saades teada, et seoses tõlkega bulgaaria keelde on kantaadis „Lenini sõnad“ kohati muudetud muusika rütmi ja meetrikat (lk. 103, 109). Varasemast veelgi ilmsemalt tuli esile ka Tormise jäägitu pühendumus oma kutsumusele, kui lugesin 1984. aasta kirjast Sviridovile, et haiguse tõttu kokku varisenud loomingulised plaanid muutsid ta „pantvangiks“ ja laastasid psüühikat (lk. 72) või et ta eelistab tülikale elamisele maakohas mugavat linnakeskkonda, olles valmis töötama „kasvõi tühjas toas“ (lk. 92).

Silmas pidades Tormise lähedasi suhteid kirjasõpradega, võinuks loota, et omavahel jagati mõtteid ka sotsiaalpoliitiliste olude kohta. Tegelikult on ümbritsevale kontekstile pööratud tähelepanu väga napilt. Vaid vihjamisi selgub isegi see, et Tormisele 1987. aastal antud NSV Liidu rahvakunstniku aunimetus, tollane kõrgeim riiklik tiitel loovkunstnikele, oli põhiliselt Georgi Sviridovi järjekindla lobitöö tulemus Moskvas (lk. 76 ja 82). Ühiskondlikest ja poliitilistest teemadest vaiksuse taustal mõjub iseäranis kõnekalt asjaolu, et just poliitiline murrang – Eesti taasisesisvumine – osutus Juri Fortunatovi jaoks nii arusaamatuks ja vastumeelseks, et ta katkestas Tormisega jäsult ja lõplikult igasugused sidemed. Kirjavaheetus muutus 1990ndate künnisel väga harvaks ka Sviridoviga ning jätkus vaid Todor Popoviga.

Niisiis märgistab käesoleva kogumiku ilmumine esimest etappi Veljo Tormise epistolaarse pärandi avalikustamises, pakkudes huvilistele värskeid teadmisi ja mõtlemisainet, millest ülalpool on välja toodud vaid mõned subjektiivsed momendid.

Samal ajal tähistab „Tormise kaasteelised. Valik kirju“ ka žanrilt uue etapi algust ETMMi muusikateemaliste „Elavike“ sarjas – esimest teaduslikku/kriitilist allikapublikatsiooni. Tegelikult on küll alates 2005. aastast ilmuvatest „Elavikest“ umbes poolte materjal pärit muuseumi muusikaosakonna isiku- ja institutsioonide kogudest ning pakkunud tänuväärset täiendust Eesti muusikaloole kirjade, memuaaride, päevaraamatute, intervjuude, fotode, dokumentide jm. arhivaalide väljaandmise näol. Ometi erineb viimane, 21. osa põhimõtteliselt kõigist varasematest, sest see on varustatud: (a) eessõnaga, milles tutvustatakse kogumiku koostamisprintsipe, allikaid,

struktuuri ja Tormise sidemeid avaldatud kirjade autoritega; (b) põhjalike joonealuste kommentaaridega; (c) korrektsete viidetega iga dokumendi juures ning allikate ja kirjanduse loeteluga raamatu lõpus. Peale selle sisaldab raamat kõigi „peategelaste“ – Fortunatovi, Sviridovi, Popovi ja Tormise – elulugusid (Fortunatovi kohta lisaks isiklikke mälestusi Tiia Järgilt), ning viimase osana (lk. 141–221) eesti keelde tõlgitud kirjavahetuse originaale, s.t. venekeelseid kirju.

Seega kuulub „Elaviku“ 21. number n.-ö. formaalsete markerite alusel tõepoolest teaduslike allikapublikatsioonide kategooriasse, aga mõistagi on samavõrra oluline avaldatud materjali kvaliteet – andmete täpsus, allikate valiku põhjendatus, kommentaariumi ja muude tekstide põhjalikkus ja professionaalsus jms. Selleski osas väärib väljaanne tõsist tunnustust: allikate valik (kirjad, fotod, dokumendid) on asjakohane ja järjestus hästi süstematiseeritud; tekstid on faktiliselt ja terminoloogiliselt korrektsed ja hõlpsalt loetavad ning tõlked keeleliselt ladusad. Tõsi, leidsin biograafiates paar viga (lk. 88 on eksitud Sviridovi ametikohaga NSV Liidu heliloojate liidus: 1962–1974 polnud ta mitte selle esimees, vaid üks paljudest sekretäridest; lk. 136 on kirjas, et Tormise loomepõhimõtteid mõjutas oluliselt kohtumine Béla Bartóki ja Zoltán Kodályga 1962. aastal – Ungaris kohtus Tormis tollal vaid Kodályga, Bartók suri juba 1945), kuid üldist kõrget hinnangut need kuigivõrd ei väära. Sealjuures olid minu silmis eriti sümpaatsed joonealused selgitused, sest enam-vähem kõik nimed ja nime-tused, mis kirjade lugemisel segaseks jäid, said joone all klaariks. (Õigluse huvides tuleb märkida, et joonealuseid märkusi kasutati ka eelmistes „Elavikes“, kuid valdavalt sisaldasid need vaid elementaarset teavet, näiteks „Heino Eller (1887–1970), helilooja“.)

Tunnustus ja tänu kõnesoleva kogumiku ilmumise eest kuulub Meeta Vardjale, kes valmistas raamatut ette professionaalselt süvenedes ja pikka aega, töötas läbi Tormise kirjade kogu, valis neist välja olulisemad ja tõlkis kirjavahetuse eesti keelde, suhtles Venemaa arhiividega, otsis hoolikalt teavet saatesõna, kommentaaride ja biograafiate koostamiseks jne.

Lõpuks jääb vaid loota, et käesolev „Elavik“ pälviv lugejate tähelepanu ning et sellele järgnevad uued teaduslikud allikapublikatsioonid Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi rikkalikust varamust.